

Ιστορία και Λογοτεχνία
σε διάλογο
Η αίσθηση της Ιστορίας
σε Καβάφη και Σεφέρη

Αφροδίτη Αθανασοπούλου

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟ ΤΕΧΝΙΑΣ ΔΙΑΛΟΓΟ

Ἡ ΠΕΡΙ ΜΥΘΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

ΜΙΑ ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ 19ου ΚΑΙ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ο.ε.

Τι κομίζει το βιβλίο

- Οι σχέσεις ιστορίας – λογοτεχνίας εξετάζονται όχι μόνο σε θεωρητικό αλλά και σε κειμενικό-συγκριτολογικό επίπεδο (**ανάλυση ποιημάτων**).
- Ορισμός και διάκριση μεταξύ της **ιστορικής και της μυθικής μεθόδου**, τυπολογία των τρόπων **αντικειμενικής συστοιχίας παρελθόντος – παρόντος**, και των σχετικών **ρητορικών μέσων** των Ελλήνων ποιητών, Ρομαντικών και Μοντερνιστών.
- **Εθνορομαντικός ιστορισμός**: βασίζεται σε ένα συμβολικό σύστημα στο οποίο επιπολάζουν οι μεταφορές που προέρχονται από τη φύση και τη βιολογία (αίμα, γάλα, σπόρος, χνώτα, φως/σκότος, μάνα – κόρη, η «συμπάσχουσα» φύση κλπ.).
- **Καβάφης**: Επακριβής προσδιορισμός της τεχνικής του και της εξελικτικής πορείας από τα «μυθολογικά» στα «ιστορικά» του ποιήματα, με κριτικό έλεγχο της σχετικής βιβλιογραφίας (Σαββίδης, Δάλλας, Keeley, Βαγενάς, Καγιαλής κ.ά.)
- **Σεφέρης**: Εξέταση της «μυθιστορικής» μεθόδου του στο σύνολο της «κυπριακής» συλλογής *Ημερολόγιο Καταστρώματος*, γ' (1955), μέθοδος η οποία επηρεάζει ουσιαστικά όλη τη μετά τον Σεφέρη ελληνο-κυπριακή ποίηση (Μεταπολεμικοί, Κύπριοι ποιητές της γενιάς της Ανεξαρτησίας και της Εισβολής).
- Τα όρια (ή οι εμμονές) της σεφερικής ανάγνωσης στον ιστορικό Καβάφη.
- Ιστορική ερμηνευτική προσέγγιση ποιημάτων της κυπριακής συλλογής του Σεφέρη («Πραματευτής από τη Σιδώνα», «Στα περίχωρα της Κερύνειας»), που συνήθως δεν αναλύονται ή αναλύονται «στενά» φιλολογικά, σαν να τελούν σε ιστορικό κενό.
- **Το κυπριακό ζήτημα στη λογοτεχνία**: συνεξέταση κειμένων Λιπέρτη – Παλαμά, Σικελ. – Καζαντζάκη, και αναλυτική αναφορά στην «αντι-ιστορία» του Μόντη.

❖ Τι σημαίνει «μέθοδος»

Μέθοδος = τρόπος
και ποιητική και τεχνική

Διαπιστώσεις:

- ✓ Η ιστορική ή η μυθική μέθοδος συνδέεται πρωτίστως με την **ιδεολογία**, την ιστορική συνείδηση ή «αίσθηση της ιστορίας» του δημιουργού.
- ✓ Το περιεχόμενο αυτής της ιδεολογίας ή ποιητικής **αντανεκλάται στην τεχνική**, στον τρόπο με τον οποίο παρελθόν και παρόν «συνομιλούν» (συστοιχούν) στο έργο κάθε ποιητή.
- ✓ Δεν υπάρχει ένας τρόπος αλλά ένα φάσμα τρόπων «αντικειμενικής συστοιχίας» παρελθόντος – παρόντος στην ιστορική ποίηση των Νεοελλήνων ποιητών.
- ✓ «**Αντικειμενική συστοιχία**» σημαίνει ότι το παρελθόν, ιστορικό ή/και μυθικό, χρησιμοποιείται ως μέσο για να περιγράψει σύγχρονα ιστορικά βιώματα και αισθήματα του ποιητή.

❖ Τρόποι αντικειμενικής συστοιχίας παρελθόντος - παρόντος

- **Παραβολικός ή ομοιωματικός:** παρελθόν και παρόν συνταυτίζονται στη βάση του παραλληλισμού, της παρομοίωσης (όπως οι αρχαίοι, έτσι και οι σύγχρονοι αγωνιστές). Πβ. Ρήγας, Κάλβος, Αθηναίοι ρομαντικοί...
- **Αλληγορικός:** το ιστορικό/μυθικό παρελθόν χρησιμοποιείται αλληγορικά για να σχολιαστούν γεγονότα της τρέχουσας συγκυρίας (π.χ. η Φραγκοκρατία ως «αντικειμενικό σύστοιχο» της σύγχρονης πολιτικής των Δυτικών την εποχή των Κριμαϊκών, στα μέσα του 19ου αι., ο Τρωικός πόλεμος ως «αντικειμενικό σύστοιχο» της Μικρασιατικής Καταστροφής, ο Πελοποννησιακός πόλεμος ως αλληγορία του Εμφυλίου κ.ο.κ.).
- **Συμπεριληπτικός:** συμφυρμός ιστορικών προσώπων διαφορετικών εποχών μέσα στο ίδιο ποίημα (π.χ. Παλαμάς, Μπολιβάρ Εγγονόπουλου, ποιήματα Πίτσας Γαλάζη κ.ά.π.).
- **Χρονογραφικός:** συναίρεση στοιχείων του μύθου (παραδόσεων, θρύλων κλπ.) με ιστορικά γεγονότα σε μία ενοποιημένη αίσθηση του «δράματος» του ανθρώπου στον χρόνο, πβ. τα «χρονογραφικά» πμ. του Σεφέρη.
- **Ειρωνικός:** η σχέση παρελθόντος – παρόντος γίνεται αντιληπτή μέσα από μια διαλεκτική οπτική, που δεν ταυτίζει τις εποχές αλλά τις συγκρίνει και τις αποτιμά κριτικά (ο τρόπος του Καβάφη).

❖ Διάκριση ιστορικής – μυθικής μεθόδου

- **Η διαφορά δεν έγκειται τόσο στα στοιχεία που χρησιμοποιούνται:** μυθολογικά/«μυθική» μέθοδος – ιστορικά/«ιστορική» μέθοδος

Πβ. **ορισμό Eliot** για τη «μυθική» μέθοδο του Joyce στο *Ulysses* και την ιστορική μέθοδο του Pound στα *Cantos*. (Συγκρίνοντας τα δύο άρθρα του, «Ulysses, Order and Myth», *Dial*, 1923, και «The method of Mr Pound», *The Athenaeum*, 1919, γίνεται φανερό ότι στη σκέψη του Έλιοτ «μυθική» και «ιστορική» μέθοδος δεν διαφέρουν παρά στα διακείμενα: μυθολογικά στον Τζόους / ιστορικά στον Πάουντ).

- Η διαφορά της ιστορικής από τη μυθική μέθοδο έγκειται μάλλον **στην «πλοκή» των ιστορικών / μυθικών στοιχείων στο ποίημα:** η μυθική μέθοδος *συμφύρει* – η ιστορική μέθοδος *δεν συμφύρει* και, εντέλει, **στην ιδεολογική λειτουργία της μεθόδου:** **προνοιακή vs σχετικιστική** πρόσληψη της Ιστορίας.

Προνοιακή σημαίνει ότι η κίνηση της Ιστορίας αποδίδεται σε μια ανώτερη νομοτέλεια, ενώ **σχετικιστική** σημαίνει αποδοχή της μοναδικότητας κάθε ιστορικού γεγονότος και της σχετικότητας των ερμηνειών του.

❖ Μυθική μέθοδος

Μυθική [= μυθιστορική] μέθοδος: η κατεξοχήν μέθοδος των ποιητών

Προτείνω τον όρο «μυθιστορική» για να μην συγχέεται με τον μύθο=παραμύθι και για να δηλώνεται η σχέση της με την ιστορική πραγματικότητα.

- ✓ **Η ιστορία ανάγεται σε «μύθο»** [= κάτι που έχει ισχύ γενικής αλήθειας].
- ✓ Παρελθόν – παρόν – μέλλον ενοποιούνται σε μια **«ταυτόχρονη τάξη»**, ή **«συγχρονική διαχρονία»** κατά τον Παπαθεοδώρου, και συγκροτούν ένα **υπεριστορικό-οντολογικό σχήμα**. Λ.χ. οι τριακόσιοι του Λεωνίδα συνταυτίζονται με τους κλέφτες και τους αρματολούς «στα στενά», η Μικρασιατική εκστρατεία με την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το «αθάνατο '21» με το «έπος του '40», ο «Άρης» Βελουχιώτης με τον θεό Άρη του πολέμου, κ.ο.κ.
- ✓ **Ποιητικοί-ρητορικοί τρόποι:** παρομοίωση, αλληγορία, συμπερίληψη-συμφυρμός εποχών και προσώπων, ιστορικών ή/και μυθικών, χρήση μεταφορών από τη βιολογία και τη φύση.
- ✓ **Ιδεολογικός στόχος:** να αναδειχθεί το ιστορικό «πεπρωμένο» ενός λαού, η «ουσία» των γεγονότων, η «φύση» των πραγμάτων, που είναι υπερχρονική, υπερβαίνει το εκάστοτε ιστορικό γεγονός.

Έτσι, η ποίηση καθίσταται **«φιλοσοφώτερη και σπουδαιότερη»** της ιστορίας, όπως θα έλεγε ο Αριστοτέλης (ο πρώτος που διέκρινε ανάμεσα στα «καθ' όλου» της ποίησης και στα «καθ' έκαστον» της ιστορίας/ιστοριογραφίας).

❖ Μια αναγκαία διευκρίνιση

Μύθος είναι η αρχετυπική έκφραση ενός συλλογικού αισθήματος.

«Για τον λόγο αυτό ο μύθος στη λογοτεχνία δεν είναι μια άρση της ιστορίας [...], αλλά μπορεί να γίνει ένα μέσο για την καλύτερη διατύπωση των διαρκέστερων στοιχείων της και, ταυτόχρονα, για την καλύτερη έκφραση του αισθήματος της ιστορικής αλλαγής» (Ν. Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής*, σ. 148).

Επομένως, η «μυθική» μέθοδος δεν είναι αναξιόπιστη. Είναι ένας άλλος τρόπος προσέγγισης της ανθρώπινης εμπειρίας, που έχει (ή φιλοδοξεί να έχει) κύρος αληθείας με διαχρονική ισχύ, όπως ακριβώς και η ιστορική. Η διαφορά έγκειται στο ότι η μέθοδος των ιστορικών εστιάζει στο **τεκμήριο**, ενώ η μυθική μέθοδος των ποιητών στο **σύμβολο**.

Σε κάθε περίπτωση, η μυθική μέθοδος δεν είναι ανιστορική αλλά **υπεριστορική**: την ενδιαφέρει η αναγωγή του καθ' έκαστον σε μια διαχρονική, καθολική αλήθεια.

Άρα, ο πιο σωστός όρος για να την προσδιορίσουμε, αποφεύγοντας την παρανόηση «μυθική = ψεύτικη», είναι **μυθιστορική μέθοδος**.

❖ Μυθική μέθοδος (παραδείγματα)

❑ Αχιλλέας Παράσχος, επίγραμμα (Κρητική Επανάσταση 1866-69)

Φρουρούν την Κρήτην έτι **του Βαφέ οι Σπαρτιάται**.

Κ' εύρε **τ' Αρκάδι** άνωθεν νεφών **το Μεσολόγγι**.

Συμφυρμός εποχών: Σπάρτη-Αρκάδι-Μεσολόγγι

❑ Δημήτρης Λιπέρτης, «Καρτερούμεν μέραν νύχταν» (1930)

[...]

Πκοιος αντέκοψεν ποττέ του **τον αέραν** για **το τζύμμαν**

τζι έκαμέν το για ν' αλλάξει **φυσικόν** τζαι να σταθεί;

Ομπροστά στον **Πλάστην** ούλλοι εν ειμάστιν παρά φτύμμαν,

έν' αβόλετον ο νόμος ο δικός του να χαθεί

τζαι για τούτον μισιοί μιάλοι για την **Μάναν** λαχταρούσιν

έν' η **γέννα**, έν' το **γάλα**, έν' τα **χνώτα** που τραβούσιν.

Μεταφορές από τη φύση και τη βιολογία (αέρας, κύμα, μάνα, γέννα, γάλα, χνώτα)

➤ Μυθική και προνοιακή αντίληψη της Ιστορίας (πβ. «άνωθεν νεφών», «Πλάστης»)

❖ Ιστορική μέθοδος

Ιστορική μέθοδος: η μέθοδος των ιστορικών (και του Καβάφη)

- ✓ Ιστορικοποιεί τη «μυθική» αντίληψη του ιστορικού χρόνου, και αφηρωποιεί τα ιστορικά πρόσωπα (τους λεγόμενους «πρωταγωνιστές»).
- ✓ Η ανθρώπινη δράση υπακούει σε ιστορικούς νόμους: την αιτιότητα, την πολυπαραγοντικότητα, τη σχετικότητα της σκοπιάς.
- ✓ Η σχέση παρελθόντος – παρόντος νοείται όχι γραμμικά, αλλά με τρόπο διαλεκτικό, ως συνάρτηση και όχι ως εξίσωση (κάτι «παγιωμένο»).

❖ Ιστορική – Μυθική μέθοδος: ένας ορισμός

Αν θέλαμε να αποδώσουμε τη διαφορά, ή καλύτερα την τομή των δύο μεθόδων, ιστορικής και μυθικής, θα λέγαμε ότι

- η **ιστορική μέθοδος** κατατείνει στη **μερίκευση του γενικού**,
- η **μυθική μέθοδος** κατατείνει στη **γενίκευση του μερικού**.

Με άλλα λόγια:

- με τη **μυθική μέθοδο** το «**καθ' έκαστον**» γίνεται «**καθ' όλου**»,
- με την **ιστορική μέθοδο** το «**καθ' όλου**» θεάται υπό το πρίσμα του «**καθ' έκαστον**»

(για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του Αριστοτέλη στην *Ποιητική*).

❖ Δύο εμβληματικά παραδείγματα από τη νεοελληνική λογοτεχνία

1. ΚΑΒΑΦΗΣ

- Η ιστορική μέθοδος του Καβάφη δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα από την **καβαφική ειρωνεία (αμφισημία)**.
- Ο Καβάφης δεν ταυτίζει εποχές στο ίδιο ποίημα αλλά **συγκρίνει εποχές σε σύστοιχα ποιήματα** (π.χ. την αρχαία με τη σύγχρονη Αλεξάνδρεια), ή **δημιουργεί «αστερισμούς» ποιημάτων γύρω από ένα κοσμοϊστορικό γεγονός** (π.χ. την ανάδυση της Ρώμης, την επικράτηση του Χριστιανισμού, τον εκφυλισμό του Βυζαντίου), ώστε μέσα από τον **συσχετισμό τους** να προκύψει ένα γενικότερο ιστορικό πόρισμα που φτάνει ως τις μέρες του (και τις μέρες μας).
- Επινοεί μια **σύνθετη τεχνική επαλήθευσης** που συνδυάζει τα μέσα της ιστορίας με τα μέσα της λογοτεχνίας, την **απόσταση** και την **υποκειμενικότητα**: τα γεγονότα θεωρούνται μέσα από **επάλληλα χρονικά πρίσματα [ΙΣΤ]** και ερμηνεύονται μέσα από **ασύμμετρες οπτικές γωνίες/υποκειμενικές σκοπιές [ΛΟΓ]**, που έχουν τη δική τους ιστορικότητα (συμπεριλαμβανομένων και εκείνων των αναγνωστών).

❖ Ιστορική μέθοδος του Καβάφη

Ένα παράδειγμα:

Κ. Π. Καβάφης, Στα 200 π.Χ.

«Αλέξανδρος Φιλίππου και οι Έλληνες πλην Λακεδαιμονίων – »

Μπορούμε κάλλιστα να φαντασθούμε
πως θ' αδιαφόρησαν παντάπασι στην Σπάρτη
για την επιγραφή αυτή. «Πλην Λακεδαιμονίων»,
μα φυσικά. Δεν ήσαν οι Σπαρτιάται 5
για να τους οδηγούν και για να τους προστάζουν
σαν πολυτίμους υπηρέτας. Άλλωστε
μια πανελλήνια εκστρατεία χωρίς
Σπαρτιάτη βασιλέα γι' αρχηγό
δεν θα τους φαίνονταν πολλής περιωπής. 10
Α βεβαιότατα «πλην Λακεδαιμονίων».

Είναι κι αυτή μια στάσις. Νοιώθεται.

[...]

❖ Ιστορική μέθοδος του Καβάφη

Κι απ' την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία,
την νικηφόρα, την περίλαμπρη,
την περιλάλητη, την δοξασμένη 20
ως άλλη δεν δοξάσθηκε καμιά,
την απaráμιλλη: βγήκαμ' εμείς·
ελληνικός καινούριος κόσμος, μέγας.

Εμείς· οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς, 25
οι Σελευκείς, κ' οι πολυάριθμοι
επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας,
κ' οι εν Μηδία, κ' οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι.

Με τες εκτεταμένες επικράτειες,
με την ποικίλη δράσι των στοχαστικών προσαρμογών.
Και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά 30
ώς μέσα στην Βακτριανή την πήγαμεν, ως τους Ινδούς.

Για Λακεδαιμονίους να μιλούμε **τώρα!**

- **χρόνος δράσης:** 330 π.Χ. – **χρόνος αφήγησης:** 200 π.Χ. (3 χρόνια πριν την πανωλεθρία του Φιλίππου Ε' της Μακεδονίας από τα ρωμαϊκά στρατεύματα στις Κυνός Κεφαλές, 197 π.Χ.)
- **χρονολογία γραφής:** 1916 – **χρονολογία δημοσίευσης:** 1931 = πριν / μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

❖ Η «μυθιστορική» μέθοδος του Σεφέρη

2. ΣΕΦΕΡΗΣ

Η μέθοδος του Σεφέρη **συναιρεί στοιχεία του μύθου και της ιστορίας** (γι' αυτό ο Μαρωνίτης την ονομάζει «**χρονογραφική**», εγώ, ακριβέστερα, «**μυθιστορική**»). Η πιο ώριμη εφαρμογή της εντοπίζεται στο *Ημερολόγιο Καταστρώματος*, γ' [αρχικός τίτλος: *...Κύπρον, ού μ' εθέσπισεν...*] (1955)

- **Πηγές:** η ιστορία μεταβολισμένη σε «**λογοτεχνημένο μύθο**» μέσα από είδη της λαϊκής και λόγιας γραμματείας: ομηρικά έπη, αρχαίες τραγωδίες, δημοτικά τραγούδια, χρονικά, απομνημονεύματα, κλπ.
- **Σύμμειξη:** στο ίδιο συγκείμενο αξιοποιείται ένα φάσμα πηγών (ή «φωνών») από τους τραγικούς και τη μεσαιωνική χρονογραφία ως το δημοτικό τραγούδι και τη λαϊκή θυμοσοφία, και η συστοιχία συμπλέκει μυθικά και ιστορικά στοιχεία, απώτερα – μεσαιωνικά – σύγχρονα.
- **Συγκινησιακή χρήση της ιστορίας.** Στον «καθρέφτη του χρόνου» παρελθόν και παρόν συμπίπτουν καθώς αντανakλούν όμοια συναισθήματα (βλ. *Δοκιμές*, Α', 333, 334-335, 339 και passim).
- «**Τραγική**» **αίσθηση της ιστορίας:** η ποιητική ιστοριογραφία του Σεφέρη υπακούει στο σχήμα **Ύβρις – Άτη της αρχαίας τραγωδίας** (που είναι και η βασική του πηγή), και στο επίκεντρό της βρίσκεται το αίτημα της **δικαιοσύνης ή ιστορικής Νέμεσης**.

❖ Διαφορές στη μέθοδο Καβάφη - Σεφέρη

- **Καβ:** ακαδημαϊκές ιστοριογραφικές πηγές – **Σεφ:** λογοτεχνικές πηγές και λαϊκά είδη μεταξύ ιστορίας – λογοτεχνίας, μύθου και ιστορίας (μσν. χρονικά, Μακρυγιάννης, ημερολόγια/μαρτυρίες, ιστορικοί θρύλοι κλπ.)
- **Καβ:** ιστορική ακρίβεια, όχι «μείξη» – **Σεφ:** πολλά και ετερόκλητα διακείμενα στο ίδιο ποίημα
- **Σεφ:** συγκινησιακή χρήση της ιστορίας (συναισθηματική ταύτιση απώτερου και σύγχρονου γεγονότος) – **Καβ:** αποστασιοποίηση (σύγκριση, όχι ταύτιση εποχών)
- **Σεφ:** «τραγική» αίσθηση της ιστορίας (ύβρις – Άτη = ιστορική Νέμεση, μια ανώτερη «μοίρα» διοικεί τα ανθρώπινα: ο «δόλος των θεών») – **Καβ:** «ειρωνική» αίσθηση της ιστορίας (αμφισημία, στοχαστικές προσαρμογές, η πλάνη = η άγνοια ή η υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων κινεί την ανθρώπινη ιστορία, όχι ο δόλος των θεών)
- **Σεφ:** ζύγισμα της καλοσύνης, «ηθικός» ήρωας: το «εμείς» αντί του «εγώ» – **Καβ:** ποίηση του «κράματος», ηθική της σχετικότητας (εν μέρει... εν μέρει...).

❖ Κοσμοθεωρητικές διαφορές Καβάφη-Σεφέρη

Οι διαφορές στη μέθοδο Καβάφη – Σεφέρη είναι, εντέλει, διαφορές ποιητικής, κοσμοειδώλου:

- Ο Σεφέρης βιώνει το αίσθημα του χαμένου κέντρου και της εξορίας (μιας ατέρμονης Οδύσσειας χωρίς νόστο). Η «τραγική» ιστορική του αίσθηση –ο «καημός της Ρωμιοσύνης» – απορρέει από το ιστορικό δράμα της Μικρασιατικής Καταστροφής και από την εμπειρία του ως διπλωμάτη στα χρόνια του Β΄ ΠΠ, με φόντο το Κυπριακό.
- Ο Καβάφης δεν αισθάνεται εξόριστος αλλά «ελληνικός» (ποιητής του Μείζονος ελληνισμού). Η «ειρωνική» αίσθηση της ιστορίας –μια αίσθηση ανοιχτή του κόσμου και του εαυτού– απορρέει από την εμπειρία του στην πολυπολιτισμική Αλεξάνδρεια της «εποχής των Αυτοκρατοριών», όπως είναι αυτή του καιρού του αλλά και των ελληνιστικών χρόνων, στα οποία τοποθετεί εν πολλοίς τα ιστορικά του ποιήματα.

❖ Σύνοψη συμπερασμάτων

- ❖ Ο Καβάφης στοχεύει στη *διάνοια*, ο Σεφέρης στο *θυμικό* του αναγνώστη.
- ❖ Ο Καβάφης είναι *διαλεκτικός-ειρωνικός* ποιητής, ο Σεφέρης είναι «τραγικός» ποιητής.
- ❖ Τον Σεφέρη δεν τον ενδιαφέρει η ιστορική αποστασιοποίηση, ούτε η εμμονή στην ιστορική ακρίβεια/επαλήθευση που τόσο απασχολεί τον Αλεξανδρινό, αλλά ο «καημός της Ρωμιοσύνης» ως *ζωντανή μνήμη*, πράγμα που τον φέρνει πιο κοντά στους Ρομαντικούς απ' ό,τι στον Καβάφη.
- ❖ Τα ιστορικά ποιήματα του Καβάφη δεν διαβάζονται ανεξάρτητα αλλά σε αιτιακή αλυσίδα και σε διαλεκτική σχέση, ενώ τα ποιήματα του Σεφέρη ναι (κατ' ουσίαν αλληλεπικαλύπτονται).

Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας!